

A MAGYAR NYELV FELSÉGJOGA

BALÁZS GÉZA

Elegyítetlen, eredeti magyar nyelv. A magyar nyelv úgy áll egyedül Európában, mint a fa téli árnyéka. Másként: ritka, mint a kakukk a mezőn. Vagy a mai folklórban: ritka, mint mackósajtban a brummogás. Nem véletlenül kezdtem képes hasonlattal, még visszatérek rá. De előbb hadd indokoljam! Az európai nyelvek túlnyomó többsége nem magányos, nem áll egyedül, mert szinte kivétel nélkül az indoeurópai latin, germán vagy szláv nyelvcsaládokból erednek, rokonaik közelében élnek. Lelkes finnugristák ellenkezhethetnek: vannak a magyar nyelvnek rokonai, éppenséggel Európában is: észtek, finnek, lappok, mordvinnok, cseremiszek... Persze, vannak, de a magyartól teljesen elszigetelten, s ha valaha lehetett is valamiféle érintkezés (ami szerintem kétséges), akkor az legalább háromezer évvel ezelőtt volt. Azóta a magyar nyelv magányosan, tőle idegen szerkezetű nyelvek gyűrűjében él, és ezért sajátos, egyedüli jelenségeket mutat: például történeti és földrajzi szempontból sem akar szétesni, változatra, esetleg más nyelvekre szakadni. Nem beszélve arról, hogy a szlovák valahogy megérti a lengyelt, a román az olaszt, spanyolt, a német a hollandot, a svédéről, dánról, norvégáról nem is beszélve. De egy magyar még csak fel sem ismeri, hogy bármiféle hasonlóság (rokonság) állna fenn az észttel vagy a finnel. A magyar kulturálisan sokkal erősebben kapcsolódik a környező indoeurópai népekhez, mint az uráli-finnugorokhoz. A mi nyelvrokonságunk olyan távoli, hogy észre sem vehető. Mások is gyakran érzékelik és érzékeltetik, hogy a magyar valamiféle idegen test (nyelv) itt Európa közepén. Ezért fontos, hogy értjük: mi a magyar kultúrát alapvetően, többnyire tudatalattinkban, rejtett módon meghatározó magyar nyelv jellege, s azt is: miért annyira fontos nekünk az anyanyelvünk. A magyarság, a magyar kultúra alapvető alkatát, mondhatni genetikáját (egy másik, kulturális paradigmában: memetikáját) leginkább a magyar nyelv határozza meg. Így látta ezt már Karácsony Sándor, a magyarság filozófusa, a magyar észjárás (mentalitás, lélek) kutatója. Mi az, ami magyar? „Ilyen valami csak egy van már elegyítetlen, eredeti állapotában. A nyelv. A magyar nyelv. De még ez sem a maga teljes egészében.”¹ Ássunk a mélyére!

A MAGYAR GONDOLKODÁS ÉS A NYELV KAPCSOLATA

A nyelvfilozófiák rendszerint arra a kérdésre keresik a választ: miért és hogyan beszél az ember? De újabban fölmerül az a kérdés is: milyen a nyelvben foglalt világkép? És mennyiben univerzális és mennyiben nyelvhez kötött ez a világkép? Az is előkerül, hogy a művészet és a nyelv azonos gyökerű, az emberré válás folyamatának a kiindulópontja. Tehát a művészetben és a nyelvben van valami közös többlet, mint a puszta kommunikáció.²

1 KARÁCSONY Sándor: *A magyar észjárás*. Magvető, Bp. 1985. 42–43.

2 BALÁZS Géza: *A művészet és a nyelv születése*. MNYKNT-IKU, Bp. 2021.

Maradva Karácsony Sándornál, három, a változások ellenére a gondolkodásból (mentalitásból) fakadó „maradéktalan” magyar nyelvi jellemzőre hívja fel a figyelmet. Ezek a következők: 1) a magyar kiejtés alapja, az ún. artikulációs bázis (hangsúly az első szótagon, hangsúlyos a verselés, ereszkedő az alapvető mondat- és versdallam), 2) a magyar grammatika alapelve, a parataxis, magyar nevén mellérendelés, 3) a magyar szavak jelentésének, tehát nyelvünk jelrendszerének alapvető sajátossága: a szemléletesség.³ Tehát ezeket a nyelvi jelenségeket a magyarság gondolkodásmódjával (másként: világképével, lelkületével, „szellemével”, mentalitásával) hozza összefüggésbe. Rögtön gyanússá is váltak gondolatai, s csaknem fél évszázadra eltemetődtek.

Mielőtt igazolnánk állítását, hozzunk nemzetközi példát. Kari E. Turunen a finn nyelvről értekezik hasonlóképpen.⁴ Szerinte a finn nyelv az indoeurópai nyelvekhez viszonyítva három vonásban mutat eltérést: az onomatopoeikus-ságban (leíró, hangutánzó, megjelenítő szavak), az idea- és asszociációs szerkezetek (szó szerkezetek, szócsaládok) sajátosságában, valamint a képszerű (metaforikus) fogalomalkotásban. Mindezek nagyrészt összefüggésben vannak a finn nyelv szintetizáló (agglutináló) jellegével. Csakhogy pontosan ilyen a magyar nyelv is. Valamint az uráli és finnugor nyelvek általában. Kádár György *Egy lehetséges uráli filozófia* című könyvében Karácsony Sándorra és tanítványára, Lükő Gáborra, valamint az uráli-finnugor nyelvelméletre, kisebb részben a ze-

nére és művészeti alkotásokra alapozva fejti ki finn és magyar nyelvi példák alapján, hogy milyen közös „szellemisége” (gondolkodásmódja, világlátása, világképe, nyelvfilozófiája) van az uráli nyelveknek.⁵ Melyek lennének a közös jelenségek? 1) A mellérendelés (parataktikus, paralelizmus; „az alárendelés elvon, a mellérendelés szemlélet”, két félre osztott tapasztalat: jött-ment, éjjel-nappal; eposzi méretű mellérendelő szövegek, például *Kalevala*; a *Tragédiában* Lucifer–Ádám ellentétes-mellérendelő párbeszédei,

„a másik fél nyelvalkító szerepe”; önálló kis autonómiák – maga a „fél – felek” szavunk; finnugor zenei sorok; településszerkezet), 2) konkrét szemlélet (irányhármasság, képiség), 3) viszonyító nyelvi formák (fáj a *lábam*, nincs a *számlámon* pénz, beszélő felekhez való viszony: *anyám*, *zúzája*, *mája*, *anyjukom*, *húgom-nővérem*, *öcsém-bátyám*, *nénémasszony*, „viszonyulok, tehát vagyok”, vagy Adyval: „Éltem, mert néha éltem – másnak”).

A képiséget külön is kiragadhatjuk, nem véletlenül ezzel kezdődött az írásom: a magyar nyelv ritka, mint a téli fa árnyéka. Karácsony Sándor írja: „a legtöbb környező nyelv képi ereje haloványabb a mi nyelvünk képi erejénél”.⁶ Egy hollandiai nyelvész kollégám (aki kiválóan tud magyarul) hangoztatja, hogy a magyarban feltűnő számára a sok képi megoldás: hasonlat, szólás, közmondás, aforizma, anekdota. Valaha nyilván a hollandban is sok lehetett, de mára visszaszorult.

Szinte ugyanazok a jelenségek mindenütt, a magyarban, a finnben és a többi finnugor nyelvben. Kádár György közös uráli filozófiáról beszél. Egy dolgot nem hangsúlyoz eléggé: hogy ami az uráli népeket jellemzi, az szinte egész Ázsiára igaz. Vagyis van a keleti gondolkodás (egyébként mintha Karácsony és Lükő is erre utalna), s ebben csak egy alfejezet az uráliaké. Egy szellemes mondas szerint: „Ha Arisztotelész mexikói lett volna, a logikánk is más volna.” Vagy ha ázsiai lett volna. Az európai gondolkodásmód alapjának tekinthető Arisztotelész óta az azonosság, az ellentmondás és a kizárt harmadik, vagyis a harmadik kizárásának elve. A világ többi részén azonban a kizárt harmadik köztes harmadik elve érvényesül. Egyszerűsítve: az európai kétértékű gondolkodás áll szemben a többi (például ázsiai) többértékű, paradox gondolkodással. Utóbbira jellemző a mellérendelés. Meg – állítólag – ránk, magyarokra, kultúránkra, nyelvünkre. Mintha ennek nyomait látná Turunen a finn gondolkodásban, s erre figyeltek föl néhányan a magyar filozófusok közül (Karácsony, Lükő, Hamvas Béla); s ennek mozgatórugóit sejtem az erdélyi Bolyai János

3 KARÁCSONY: *I.m.* 43–48.

4 KARI E. TURUNEN: A finn nyelv szelleme és a finn művelődés. *Magyar Szemle*, 2011/5–6. 115–135.

5 KÁDÁR György: *Egy lehetséges uráli filozófia*. Püski, Bp. 2008.

6 KARÁCSONY: *I.m.* 218.

gondolkodásunkra jellemző a mellérendelés

Nyelvében él – Cornelis Cort
nyelvtan-allegóriája, 1565
(Wikimedia Commons)

hiperbolikus geometriájában, Tamási Áron művészetében, a székely humorban. „A magyar lélek: Ázsia lelke. [...] Az, amit a magyar lélek nyelvvel élve és minden egyéb megnyilvánulásában kifejezni próbál, már Európa, de az, ahogy kifejezi (tárgyiasan és egyszerűen), az Ázsia. Ez az ázsiai módon megélt Európa teszi a magyar lelket sajátosan, egyedülállóan »magyar«-rá” – írja Karácsony Sándor.⁷

A tudomány ezt eddig nem vette észre. Tánczos Vilmos néprajzkutató így látja: „Manapság mindenki relativizál, dekonstruál, és ott gyengíti a hitet, a közösségi tudatot, ahol csak lehet. Ezt teszi a nyelvész, az irodalmár, az antropológus”.⁸ Szilágyi N. Sándor a lehetséges irányt „lélekszerű nyelvészetnek” nevezi,⁹ magam a metafizikus, szerves jelzővel láttam el. S ennek hiányát most már nemcsak felismernünk kellene, hanem dolgozunk is kellene érte. Ezt gondolom én nyelvstratégiának (szerves nyelvészetnek).

Vajon a finn és magyar (hasonló) mentális betegségek nem „az indogermán absztrakt, szubjektív és alárendelő” gondolkodásmód, jogrendszer, életvitel, étosz elnyomó jellege miatt erősödtek föl? – kérdezi Kádár György,¹⁰ bár maga is tisztában van azzal, hogy a nyugatosodás, „európaizálódás”, valamint az angolszász kulturimperializmus hatással van a más kulturális alapjegyekkel bíró népekre. De talán éppen ebből a hagyományból születhet valami jó megoldás is? A „nyugati modern- és posztmodern kori indoeurópai filozófia reményvesztettségét látva óhatatlanul is felmerül a kérdés: vajon nem fog-e megtörténni az európai filozófiatörténetben az, ami a zenében a 20. század elején már egyszer

⁷ Uo. 50.

⁸ Határhelyzet – Régheny Tamás interjúja Tánczos Vilmossal. *Ökotáj*, 2007/37–38. 119–138.

⁹ SZILÁGYI N. Sándor: *Hangulatfestés, de mit is festünk? = Motiváltság és nyelvi ikonicitás*. szerk. KÁDÁR Edit – SZILÁGYI N. Sándor, Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2015. 23–42.

¹⁰ KÁDÁR: *l.m.* 161–164.

megtörtént, amikor is a közép- és kelet-európai zenei nyelvek, zenei gondolkodásmódok felfedezése – Bartók Béla és más közép- és kelet-európai zeneszerzők munkásságában – megmentette az akkoriban irányát vesztett európai zenét?”¹¹

A gondolkodás és nyelv kapcsolatának legismertebb felfogása: a Sapir-Whorf-féle nyelvi relativizmus hipotézise, amelyet a nyelvészek egy része fenn tartásokkal elfogad. A lényege, hogy a nyelvi kategóriák valamilyen módon befolyásolják a gondolkodásunkat. Az uráli nyelvek, a magyar nyelv másként, mint az indoeurópaiak. Persze a kulturális és nyelvi hatások ma már összetettek. Minden nyelv ki van téve a területi, környezeti, idegen hatásoknak és a változásnak. Az idegen hatások beépülhetnek szervesen is egy adott nyelvbe, ilyenkor már nem is tűnnek idegennek, és persze szervesen is, ekkor a hegemón kulturális és nyelvi hatások eluralják és megváltoztatják a legyűrt kultúra, nyelv arculatát.

A MAGYAR MINT „NYELVI NEMZET”

A magyar nyelv magányos, ritka, úgy áll egyedül Európában, mint a fa téli árnyéka. Ez az egyedülvalóság erősíthette föl a nyelvhez való ragaszkodást. A magyar nyelv 1844-ben vált jogilag is hivatalossá, de a kötődés legalább 3000 éve létezik. A hosszú nyelvi életút és az egyéni szerkezetű nyelv vezethetett oda, hogy a magyarok számára a nyelv fontos összetartó erő maradt. Két különleges nyelvi jellemző is mutatja ezt. Az egyik az, hogy a nyelvek könnyen bomlanak területi változatokra, és ezek a nyelvjárások idővel önálló nyelvvé alakulhatnak, de a magyar esetében ez nem történt meg. A magyar nyelvjárásokban beszélők mind értik egymást, mintha valami titkos erő tartaná össze őket. A másik pedig az, hogy a magyar nyelv történetileg sem változik olyan gyorsan, hogy ebből megértési nehézség támadna. Állíthatjuk, hogy a magyar nyelv történetileg és területileg is konvergens, összetartó fejlődést mutat. Karácsony Sándor ezt a nyelv jellegével is magyarázza: „A magyar nyelv éppen urál-altáji, közelebről finnugor voltából kifolyólag több fő vonatkozásban tér el az őt környező indogermán nyelvektől, s ezek a fő vonatkozásai mindvégig és megbonthatatlanul megvédik őt (mint nyelvet) minden esetleges veszedelemtől.”¹²

Ez nyilván nem tudatos. A magyar mint nyelvi nemzet a felvilágosodás korában kezd el formálódni, és a nyelvújítás hatására a reformkorban tudatosul. A korábbi időszakokban nem beszélhetünk magyar nyelvi öntudatról, de a Kárpát-medencében együtt élő nemzetiségek *hungarus* tudata lehetett valamiféle jó alap. Jól megfér egymás mellett az adminisztráció latin vagy német nyelve, a nép legszélesebb köreinek magyarnyelvűsége, valamint a nemzetiségek saját nyelvhasználatát. A nagy történelmi megrázkódtatások sem jelentettek kultúra- és nyelvváltást. Nemeskürty István írja: „a három részre szakított terület lakossága kultúrájában, szokásaiban, nyelvében egységes maradt”.¹³ Másként úgy is fogalmazhatnánk: mintha a magyar nyelv és kultúra tartotta volna meg és egyben a magyarságot. „A nemzeti nyelv a magyar állam széthullása után átvette a nemzeti együvé tartozás jelképének szerepét és képviselését”.¹⁴ Nem hanyagolható el a nemzeti nyelv megteremtésében az egyházak szerepe. A magyar nyelvű írásbeliség a középkori egyházi szövegekből, kódexekből születik meg, a reformáció pedig tovább erősíti az anyanyelv kultuszát. Az egyházak mellett a legfontosabb nyelvformáló tényező: az irodalom. A magyar írók és költők szinte mindegyike foglalkozik kifejezőeszközzel, a nyelvvel, és a nyelv életét összekapcsolja a haza, a nemzet kérdésével. Már Pesti Gábor (1536) is ezt tüzi ki programjában, igaz, benne van a más nemzetekhez való felzárkózás sürgető igénye is:

” a magyar nyelv és kultúra tartotta egyben a magyarságot

¹¹ Uo. 161.

¹² KARÁCSONY: *Lm.* 198.

¹³ NEMESKÜRTY István: *Kis magyar művelődéstörténet.* Szent István Társulat, Bp. 2003. 58.

¹⁴ Uo. 65.

„Mivel látom, hogy majdnem minden halandó és a földkerekség nemzeti fordítások csodálatos sokaságával bővelkednek, és szerte a világon ezen szerénykednek, hogy hazájuk dicsőségét valamicskével gyarapítsák, azáltal, hogy övéiknek mind nyelvét, mind szellemét finomítják és mind szélesebb körben terjesztik el; miért ne szabadna nekem is – kérdem én – a mi nyelvünket és a mi szellemünket a régi bölcsök tudományával gyenge erőm szerint ékesíteni, és a hazáért, melynek mindnyájan adósai vagyunk, fáradoznom.”¹⁵

Illyés Gyula is felfigyelt a magyar irodalom nyelvközpontúságára: „Alig van ország, ahol, mint nálunk, annyi szépíró műveiből lehetne külön könyvet vagy könyvecskét összeállítani ilyen címmel: Anyanyelvemről”.¹⁶ És ezt a munkát nyelvészek, nyelv művelők el is végezték: *Nyelvédesanyánk*,¹⁷ *Nyelvhaza – Százhárom vers a magyar nyelvről*,¹⁸ *A mi nyelvünk*.¹⁹ Utóbbi kötet csaknem háromszáz magyar írónak és költőnek kevés híján ötszáz, anyanyelvünkről szóló szövegét (ódáját, vallomását, panaszát, intését, imáját) tartalmazza. Valóban feltűnő, hogy íróink, költőink számára mennyire egyértelműen fontos a magyar nyelv, a nyelvédelem, a nyelvfejlesztés.

A MAGYAR NYELV VÉDELME MINT A KULTURÁLIS SZUVERENITÁS ELSŐDLEGES FELADATA

A szuverenitás: egy állam feltétel nélkül elismert politikai uralma egy adott földrajzi terület fölött, magyarul: felségjog. De beszélhetünk egy adott kulturális jelenség vagy szakterület szuverenitásáról is. Így kerül most szóba a magyar nyelv felségjoga. A világban nemcsak politikai (ideológiai), gazdasági, hanem kulturális, nyelvi verseny is van. Az erősebb nyelvek legyőzik a gyengébbeket. A nyelvédelem valójában kultúravédelem. Amelyik népnek nincs önrendelkezése, annak a kultúrája, nyelve bajban van. Egy adott kultúra, nyelv fennmaradását csak az önálló ország, nemzetállam tudja garantálni, amely jogi eszközökkel is védeni tudja a kultúrát, a nyelvet.

A magyar nyelv fennmaradása a határokon belül biztosítva van, szerves fejlődését azonban itt is támogatni kell. Viszont a magyar nyelvet beszélők tekintélyes része kisebbségi helyzetben él, nyelvüket, kultúrájukat többnyire (történelmi időszaktól és helytől függően) veszély fenyegeti: az anyaországi nyelvtől való eltávolodás (szétfeljedés), a kétnyelvűségen keresztül az anyanyelv feladása (s számukra a nyelv halála). Utóbbi helyeken a megoldás valószínűleg a kulturális, nyelvi önrendelkezés (autonómia) lenne, amire a többségi nemzet mindig érzékenyen reagál.

A nyelvi szuverenitás kapcsolatban van a gazdasággal, a politikával, a kultúrával, a társadalmi közhangulattal, a szokásokkal, a mentalitással. A nyelvi szuverenitás azt jelenti, hogy az egyén és a közösség saját nyelvén (anyanyelvén) a magánéletben és a nyilvánosság minden szintjén szabadon, zavarmentesen kifejezheti gondolatait. A nyelvi szuverenitás hiányáról akkor beszélünk, ha ebből valami hiányzik. Ennek számos oka lehet. Egyéni ok: az anyanyelvi kompetencia korlátozott volta, vagyis ha valaki nem tudja megfelelően használni az anyanyelvét (például a nyilvánosságban, hivatali ügyintézésben). Hatalmi ok: ha korlátozzák, esetleg tiltják az anyanyelvhasználatot. A nyelvi szuverenitásnak minden esetben vannak politikai vonatkozásai: például az oktatás, a közélet, a jogi szabályozás területén. Egy közkeletű nyelvpolitikai mondás: a háborúk kommunikációs-nyelvi okokból törnek ki. A nyelvi terjeszkedésnek (imperializmusnak) korábban vallási oka is volt: *cuius religio, eius lingua* (akié a vallás, azé a nyelv). Később politikai-hatalmi oka lett: *cuius regio, eius lingua (nomen)* (akié a terület, azé a nyelv, a név). Napjainkban a gazdasági-technológiai

15 Pannóniai Pesti Gábor a kedves olvasónak üdvözlését küldi = *Esopus fabulái, melyeket mastan újonnan magyar nyelvre fordított Pesti Gábor*. <<https://mek.oszk.hu/00600/00660/00660.htm>>

16 ILLYÉS Gyula: *A törzs szavai. Írások az anyanyelvről*. Nap Kiadó, Bp. 2002. 229.

17 *Nyelvédesanyánk*. vál. és szerk. HERNÁDI Sándor – GRÉTSY László, Móra, Bp. 1980.

18 *Nyelvhaza. Százhárom vers a magyar nyelvről*. összeáll. POMOGÁTS Béla, Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Bp. 2010.

19 *A mi nyelvünk. Íróink és költőink a magyar nyelvről*. vál. és szerk. GRÉTSY László, Tinta, Bp. 2000.

fejlődés uralja a nyelvet: *cuius technica, eius lingua (terminologia)* (akié a technika, azé a nyelv, a terminológia).

Egy nyelv hatalmi erőltetése kétélű lehet. A szocializmusban (a szocialista országok többségében, valamint a Szovjetunió tagköztársaságaiban) bevezették az orosz nyelv kötelező oktatását. Ennek többféle hatása volt. A volt tagköztársaságok többségében az orosz a mai napig közvetítő nyelvként is szolgál, máshol viszont elemi tiltakozás indult meg ellene. A magyarországi oroszitanítás kudarcos volt, és elképzelhető, hogy a magyarokra erőltetett teljesen idegen szerkezetű nyelv (valamint hatalmi törekvés) váltotta ki az emberekből az idegen nyelvek iránti ellenszenvet, s ezért állunk olyan rossz helyen idegennyelv-tudásban.

A világban folyamatos a nyelvi egyenlőtlenség: vannak terjeszkedő nyelvek („erőnyelvek”), vannak stagnáló nyelvek és vannak visszaszoruló-kihaló nyelvek. Az identitás többnyire túlél egy nyelvet („kunfajta nagy szemű legény volt...”), de csak ritkán képes feltámasztani (a kun nyelvet sem sikerült feléleszteni a 20. században, pedig volt rá próbálkozás). A nyelvi jogok kérdését – Erdély kapcsán, valószínűleg a világon elsőként – Illyés Gyula vetette fel. Az 1990-es években megszülettek a jó szándékú nemzetközi jogi nyilatkozatok, amelyeknek betartása mindenkor az adott hatalom jóérzésére van bízva (és nincsenek szankciók, ha hiányzik ez a jóérzés), vagyis ezek pusztán szimbolikus törekvések.

Az anyanyelv visszaszorulását időben kell észrevenni. Ez a folyamat többnyire a beszélők akarata ellen történik, viszont sokszor észre sem veszik, hogy a nyelvük veszélyben van, csak akkor, amikor az őket követő nemzedék már nem használja. A nyelvbe előbb nagy számban áramolnak be idegen kifejezések. Először a szaknyelvek anyanyelvi használata szűnik meg, s ez magával rántja a nyilvános nyelvhasználat többi területét is. Az anyanyelv kezd visszaszorulni a településre, családba, templomba. Beszélnek nagymama-nyelvről, vagyis az idősök által használt anyanyelvről, amelyet már gyermekeik, unokáik csak szűk családi körben, emlékeikben ismernek.

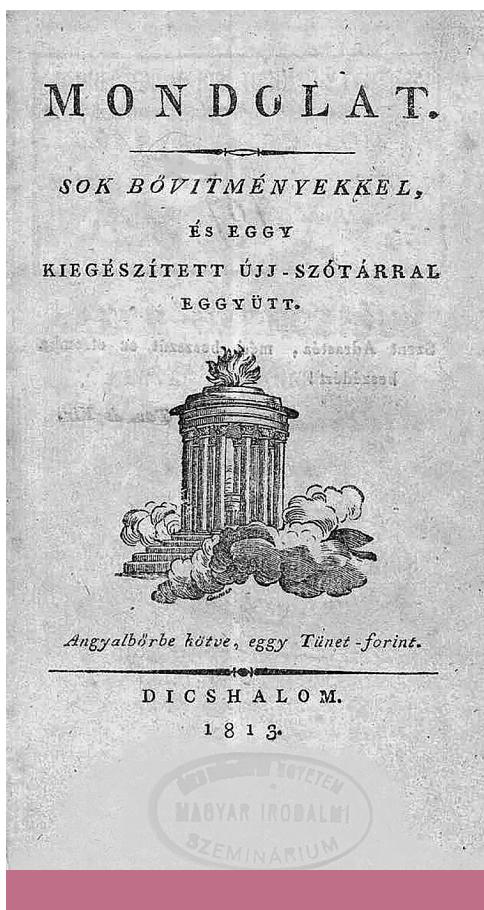
Miért baj, ha eltűnik egy nyelv? A nyelvet beszélők társadalmi háttérbe szorulásán, érzelmi fájdalmán túl az el-

vesztett nyelvvel együtt eltűnik a világlátásnak, az emberi tudásnak egy többé visszahozhatatlan része. Ha eltűnik egy bizonyos nyelv, vele együtt elvész a folklórban, versekben, legendákban, szólásokban és viccekben rejlő kulturális örökség is. De miért kellene tartanunk a változástól, amit egyesek – tévesen – fejlődésnek neveznek? Évezredekken át úgy élt az ember, hogy egy emberöltő alatt nem nagyon érzekelte a változásokat. Betörhetett egy-egy új eszme, technológia, volt ideje hozzászokni. Ma azonban már folyamatosak a technológiai változások, esetünkben megszorodtak a rendszerváltozások, s ezek a nyelvben is tükröződnek.

FORDULÓPONT: ANYANYELVI IDŐZÓNA, MÍTOSZI KÜSZÖB

A 20. század végi ember fordulóponthoz érkezett a (nyelvi) hagyományhoz való viszonyában. Udo Marquard német szkeptikus filozófus szerint a modern kor jellemzője az, amikor közömbössé válunk történeteink nyelvi, vallási, kulturális beágyazottsága iránt. Az eltávolodást Hamvas jóval korábbról, már a Krisztus előtti, történetinek nevezett ember színrelépésétől számítja. A 20. századi kultúraváltásról is ír Illyés Gyula a *Puszták népe*-ben, a következők szerint:²⁰

20 ILLYÉS Gyula: *Puszták népe*. Szépirodalmi, Bp. 1969. 171–172.

Ortológusok – Somogyi Gedeonnak a Kazinczy-féle nyelvújítás ellen írott röpirata, 1813 (Wikimedia Commons)

„Az a vidék például, amelyről én beszélek, nem is rég a népművészetet oly sűrű, gazdag forrásokban ontotta, akár Izland a maga gejzírjeit... Bartók [...] korszakalkotó gyűjteménye, a *Magyar Népdal* anyagának csaknem egyharmadát nálunk, Ozora mellől szedte össze, Iregen. A cselédek most kuplét énekelnek... Énekelnek még népdalt is, de aki ad a műveltségre, aki fejlődni akar, az a székesfőváros románcaival fertőzi a levegőt. Ez a fejlődés útja, mondják. [...] Mi jót várunk attól a műveltségtől s annak fejlődésétől, amelynek csak távoli leheletére is elsorvad és összeomlik minden, ami igaz lelki érték? [...] A pusztákra a betű a tömény, nemzetközien kipróbált ostobaságokat közvetíti.”

Illyés sorai kapcsán még csak annyit mondhattunk: a népi kultúrát felváltja a félnépi, városi vagy tömegkultúra. Ez a világ rendje. Azóta azonban több politikai és gazdasági rendszerváltás, mediális és informatikai fordulat következett be, s kérdés, hogy hogy állunk a társadalmi–kulturális–nyelvi rendszerváltással. A felvidéki író, Gál Sándor erre figyelte föl: „Ha leírom azt a mondatot, hogy: »Bal lábán sarka vett, jobb lábán szélső talpa hasított«, akkor a mai harminc-negyven éves korúak aligha tudják értelmezni ezt az egyébként színmagyar mondatot. [...] Mégpedig azért, mert az a társadalmi, gazdasági, történelmi és közösségi, de főleg anyanyelvi időzóna, amelyben az iménti (magyar) mondat mindenki számára világos és érthető volt, a 20. század második felében lezárult... Hozzávetőleg a múlt század ötvenes és hatvanas éveinek fordulóját jelölhetném annak a mítoszi küszöbnek, amely ezt az évszázadok alatt kialakult és működő társadalmi és gazdasági rendet és rendszert múlt idejűvé tette.”²¹ A rejtélyes mondat egyébként a kislibák szertartartásos megjelölésére, az ősi tulajdonjelre vonatkozott. Ahogy ez a jelenség megszűnik, egyúttal visszaszorul nyelvi kifejezése is. S bár anyanyelven szólnak hozzánk ezek a szavak, mégsem értjük őket. Kilépünk az adott kor anyanyelvi időzónájából. Ugyanígy porladnak, tűnnek el történetek, mondókák, játékok, ritmusok, dallamok, mozgásformák is, voltaképpen az egész hagyomány. Ugyanerre utal Mórocz Zsolt irodalmár is: „lányom dédanyja megismerkedésünk idején még abban a csodálatos falusi mitológiában élt, ami aztán szemem láttára foszlott semmivé két évtized alatt”.²² A hagyomány persze mindig változott, mindig porladt és mindig újult. Azonban, ha gyorsul a változás, egy nemzedéken belül tűnik el valami, akkor megszűnik a nemzedékek közötti párbeszéd, megértés és hagyományátadás.

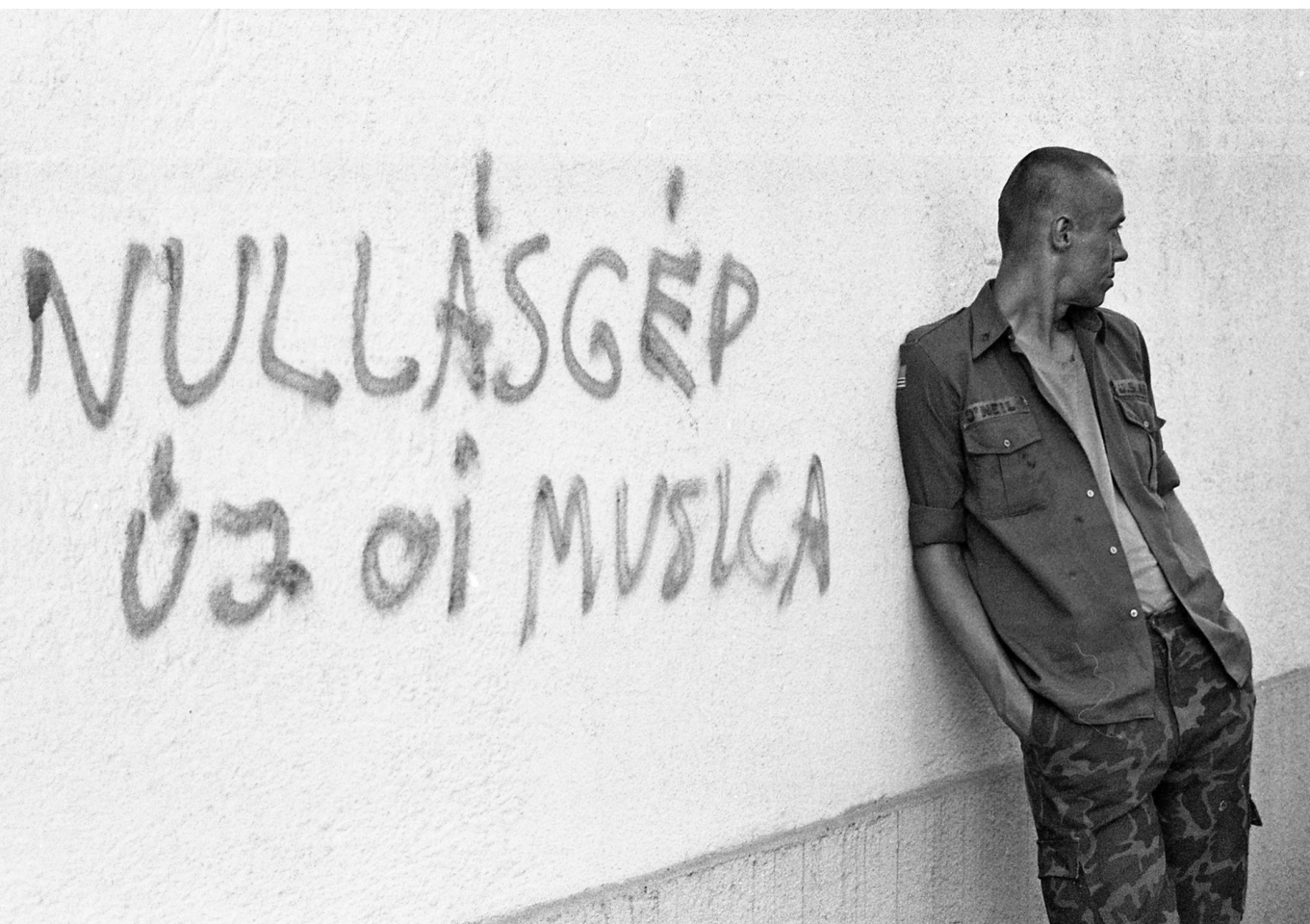
Manapság folyamatos kultúraváltásban vagyunk. Ennek a váltásnak jellemzőit és szellemi következményeit minden területen tapasztalni. A felszínen úgy találkozunk vele, mint a hagyományos, falusi, vidéki életmód átalakulása, a népköltészet, a népi tudás megszűnése, a nyelvjárások visszaszorulása, gyorsuló nyelvi változások, urbanizáció, globalizáció, sőt egyre több területen valamiféle hibridizáció. Átestünk a mítoszi küszöbön, átléptük az anyanyelvi időzónát. Mi következik ezután?

Talán mondhatok valami biztatót! Az évezredek során a magyar nyelvnek már többször el kellett volna pusztulnia. A vándorlások-letelepedések sorozatában a nyelvek erőviszonya döntötte el, hogy melyik nyelv marad fenn. A magyar nyelv fennmaradt. A honfoglalók sem mind magyarok voltak, mégis a magyar nyelv lett az államalkotó népesség nyelve. A később betelepülők nyelve (besenyők, úzok, jászok, kunok) eltűnt, legföljebb néhány helynév és szó maradt utánuk (no meg egy kis identitásmaradvány, mert az többnyire túléli a nyelvvesztést). A világban a hódítások, elnyomások szinte mindig nyelvi elnyomással jártak együtt. A török időben ugyancsak el kellett volna pusztulnia a magyar nyelvnek. De pont az ellenkezője történt: megerősödött. A török uralmat követő németesítési törekvések hatására nyelvünknek ugyancsak nagyon vissza kellett volna szorulnia. A nyelvújító mozgalom éppen ezért kapott erőre, s fogta át szinte a társadalom minden rétegét.

hogy állunk
a kulturális–nyelvi
rendszerváltással?

21 GÁL Sándor: A mítoszi küszöb. *Agria*, 2015/ősz. 54.

22 MÓROCZ Zsolt: *A my Lakó-Helyeink*. Magyar Nyugat, Vasszilvágy, 2006. 105.

Nyelvemlék – Falfirka bőrfejével a rendszerváltoztatást megelőzően (Fortepan / Urbán Tamás)

A nyelvújítással együtt megerősödő nyelvművelő tevékenység tehát kultúra- és nyelvvédelem, részben pedig leplezett ellenállás az idegen hatásokkal szemben. A két világháború közötti erősen purista nyelvművelés germanizmusellenessége mélyén ott lapult a németellenesség is. A szocializmus évtizedei alatt a nyelvművelésnek volt olyan szerepe, hogy a nyelven keresztül fenntartsa a nemzeti érzést; olykor enyhe kritikát gyakorolt a mozgalmi, bürokratikus nyelvvel kapcsolatban, de mindenképpen életben tartotta a nyelvi hagyományokat. A nyelvművelés elfogadott volt a tudományban, rádióban, televízióban, a lapoknak voltak nyelvművelő rovataik; az 1960-as évektől – Kodály Zoltán ösztönzésére – elindultak a szépkiejtési versenyek és 1970-től, ugyancsak jeles értelmiségiek (Illyés, Kodály, Váci Mihály) ösztönzésére a világban szétszóródott magyarság számára az anyanyelvi konferenciák.

Nem tűnik véletlennek, hogy a rendszerváltozás után szinte elemi erővel támadták meg egyes nyelvészek a nyelvművelést, egyszerre nevezve tudománytalannak, kirekesztőnek, fölöslegesnek, s céljukat, hogy a tudomány perifériájára kerüljön, részben el is érték. Ennek ellenére a nagyközönség továbbra is igényelte a nyelvművelő „javakat”, úgyhogy a nyelvművelés újjászervezése több szinten megtörtént, illetve folyamatosan történik.

HOGYAN VÉDJÜK A MAGYAR NYELVET?

Okosan. Többszintűen, vonzóan s nem pesszimiztikusan, hanem derűvel. A nyelvvédelem többszintű, és minden szinten van feladat.

A legfőbb szint: az állami. Ez a munka a *nyelvpolitika*, amelynek egyes területeit nyelvi tervezésnek és nyelvstratégiának hívjuk. Egy mai, modern nyelv már nem pusztán spontán, természetes módon fejlődik (változik), hanem

erős külső (hatalmi, politikai, technológiai, gazdasági, kulturális) hatásokra. Ezeket a hatásokat felismerni, elemezni kell, és az elemzések alapján olyan döntéseket kell hozni, amelyek segítik a nyelvi szuverenitást (felségjogot), a mindenki számára leginkább használható nyelvi változat megtanulását, használatát. A döntések alapját nyelvészeti kutatások jelentik. Ilyen munkát végez 2000 óta a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport, és ötévente megjelentet egy kiadványt *Jelentés a magyar nyelvről* címmel. A magyar nyelvnek 1949 óta van tudományos intézménye (Nyelvtudományi Intézet, ma: Nyelvtudományi Kutatóközpont), amelyben korábban alapos nyelvművelő munka folyt, majd ez háttérbe szorult. A nyelvművelők 1906 óta sürgették önálló nyelvművelő intézmény létrehozását. Ezt szolgálja a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda (2006), a Petőfi Kulturális Ügynökség Kazinczy Műhely (2021). A nyelvstratégák kezdeményezésére 2014 és 2018 között működött a Magyar Nyelvstratégiai Intézet is, de vezetési problémák miatt nem tudta betölteni küldetését, meg is szűnt. A nyelvstratégia talán legfontosabb élményszerű intézménye a Petőfi Irodalmi Múzeum Sátoraljaújhely–Széphalomban található Magyar Nyelv Múzeuma (2008), amely nemcsak kiállításokkal, festői környezettel, de számos rendezvénnyel várja az érdeklődőket. Kazinczy és a nyelvújítás kapcsán az iskolai tanulmányi kirándulások kedvelt helyszíne; Kazinczy emléksarnoka és sírja pedig nemzeti emlékhely, kegyhely.

A nyelvvédelem második szintje a társadalmi *nyelvművelés*, amelynek alapja az oktatás-nevelés. A nyelvhez való viszony a családban, óvodában és iskolában alapozódik meg. Megkerülhetetlen az óvodai anyanyelvi nevelés fontossága, amelyen nem nyelvi oktatást értek, hanem csak nyelvi játékokat, verseket, de például a sokak által nem sokra méltatott (mese)felolvasást is. Az oktatás-nevelést kiegészítik a ma már minden iskolatípust átfogó szépkiejtési (felolvasási), retorikai, helyesírási versenyek, vagy a teljesen újszerű korrektorverseny, valamint az ezekhez szorosan kapcsolódó versmondó, színjátszó alkalmak. A társadalmi nyelvművelés fórumai még a civil egyesületek, alapítványok, valamint az év jeles fordulóihoz, az anyanyelvek napjához (február 21.), a magyar nyelv hetéhez (1967 óta egy áprilisi hét), a magyar nyelv napjához (november 13.) kapcsolódó rendezvények. A nyelvstratégia célja, hogy a magyar nyelvhez tudatosabb legyen a beszélők viszonya, ezt pedig leginkább érzelmi azonosulással lehet elérni. Ehhez felhasználhatók a történeti nyelvi emlékek (például a *Halotti beszéd* vagy az *Ómagyar Mária-siralom* megejtően szép szövege akár feldolgozásokban), a nyelvtörténeti helyszínek (honfoglalás, Tihany, Pannonhalma, kolostorok, Kazinczy-emlékhely, Veszprém, a nyelvészek városa, Debrecen, Szeged, utóbbi Dugonics András, Bálint Sándor kapcsán); illetve átlépve a határokon Marosvásárhely (Teleki Téka), Nagyvárád (*Várad Regestrum*), Ada (Szarvas Gábor emléke), Kassa (*Magyar Museum*), Pozsony (*Magyar Hírmondó*). De szinte minden irodalmi emlékhely is szóba jöhet, hiszen az irodalom és az anyanyelv kapcsolata magától értetődő. Pusztán egy-egy helynév vagy szó történeti magyarázata is kapocs lehet. A *genius loci*, a hely szelleme a legtöbb esetben maradandó érzelmi kötődést jelent.

Nincs okunk sem szégyenkezni, sem sajnálkozni magyar nyelvünk miatt! Féltetni és védeni azonban szabad. Hiszen senki másnak nem fontos, csak nekünk. A magyar nyelv egy ősi nyelv, amely a világ mindössze pár tucat olyan nyelve között szerepel, amelyen bármiről, az élet teljességéről lehet akadálytalanul beszélni. A sorban hátrább, mögöttünk sok ezer nyelv van, amelyen nem. Erősítsen meg bennünket a tudat, hogy a magyar nyelv nem magától lett ennyire jó, hanem azért, mert évszázadok alatt sokan tettek érte: prédikátorok, írók, tudósok, színészek, politikusok. *Legyen tehát magabízó nyelvi öntudatunk, legyünk büszkék a magyar nyelvre* (amely tehát ritka, mint a téli fa árnyéka), és tartsuk fenn azt az igényt, hogy nekünk is kell tenni valamit érte. Már az is nagyon sokat jelent, ha igyekszünk a tisztességes, világos közéleti kommunikációra, és mesélünk, anekdotázunk, olvasunk, felolvasunk – magyarul, és továbbadjuk ezt a szép, értékes nyelvet. ■

a magyar nyelv
senki másnak nem
fontos, csak nekünk